

Grote Sint Laurenskerk straks in optimale staat voor jubileumjaar

Gedurende de zomermaanden hebben inwoners en bezoekers van Alkmaar ze vast en zeker gezien: de steigers bij de Grote Kerk, aan de kant van het Canadaplein, reikend tot aan de hoge goten. Eind juli, op tijd voor de jaarlijkse kermis, waren ze weer verdwenen.

De steigers waren nodig om scheuren in de steunberen grondig te kunnen aanpakken. De ijzeren ankers binnen in de steunberen waren gaan roesten en werkten zich los uit het metselwerk. De geroeste ankers zijn allemaal rondom vrij gehakt, geconserveerd en omwikkeld met vetband. De buitenschil van de steunberen bestaat uit zogenoemd Gobertange parentwerk. Dat is vlak gevelmetselwerk in de voor deze bouwstijl kenmerkende grijs-witte zandige kalksteen die wordt gewonnen in de buurt van Brussel. Zowel dit parentwerk als de steunbeerafdekkingen van Bentheimer Zandsteen zijn zorgvuldig gedemonteerd en na de behandeling van de ankers weer in de aangetroffen volgorde teruggemetseld.

■ 150.000 BEZOEKERS

De Grote Sint Laurenskerk is in eigendom van de Stichting tot behoud van monumentale kerken Alkmaar. Secretaris en penningmeester Jos Kriekaart: "Stichting TAQA Theater De Vest/Grote Sint Laurenskerk huurt de kerk en zorgt voor de programmering.

Wij als eigenaar zijn verantwoordelijk voor het onderhoud en een goed gebruik van het gebouw. Die samenwerking zorgt ervoor dat zoveel mogelijk mensen van de kerk kunnen genieten. Er is van alles te beleven en steeds meer mensen ontdekken dat. De Grote Sint Laurenskerk telde vorig jaar maar liefst 150.000 bezoekers!"

"Met een indrukwekkend evenementenprogramma in het jubileumjaar wordt de Grote Sint Laurenskerk nog nadrukkelijker op de kaart gezet. Zodat de kerk niet alleen op nationale maar ook op internationale schaal in de belangstelling komt, en daarmee natuurlijk ook Alkmaar als culturele en monumentenstad."

Lees verder op pagina 2 ►

Op de foto links onder is goed de buitenschil te zien van de gevels, bestaand uit Gobertange parentwerk.

Een opgraving aan de Tuingracht in De Rijp

Begin dit jaar vond aan de Tuingracht 30 de eerste officiële archeologische opgraving plaats in de oude kern van De Rijp. Op deze plek was kort daarvoor een woonhuis gesloopt dat in de vorige eeuw gebouwd was op het achterterrein, pal aan het water van de Zuiderhaven.

Bij het onderzoek kwamen onder meer resten naar boven van een oude scheepswerf. Dat was overigens geen verrassing, want vanwege de geschiedenis en dankzij een bureauonderzoek uit 2010, wisten de archeologen ongeveer wat ze konden verwachten.

Lees verder op pagina 4 ►

Terwijl op de steigervloer de brokken Gobertange kalksteen op volgorde liggen te wachten om later precies zo te worden teruggeplaatst, zoeken de medewerkers van Pronk Bouw de ijzeren ankers in de steunberen op voor reparatie.

■ MONUMENTENWACHT

De huidige onderhoudswerkzaamheden, die worden uitgevoerd door Bouwbedrijf Pronk uit Warmenhuizen, zijn gebaseerd op het rapport van de Monumentenwacht. Kriekaert: “Die laten wij ieder jaar het gebouw inspecteren. We hebben een meerjarenplan voor tien jaar en aan de hand van de jaarlijkse inspecties maken we per jaar een onderhoudsplan. De werkzaamheden variëren van het herstellen van goten en het repareren van de leibedekking tot het herstellen van scheuren in het metselwerk, zoals nu aan de zijde van het Canadaplein is gebeurd. Alleen doen we dit jaar wat meer dan normaal. We hebben in feite de werkzaamheden van volgend jaar naar voren gehaald, zodat in het jubileumjaar geen ingrijpend onderhoud hoeft te worden uitgevoerd.”

Behalve in de steunberen aan de kant van het Canadaplein is er nog een plek in het gebouw die waarschijnlijk te maken heeft met roestend ijzeren binnenwerk. Het gaat hier om de middelste pilaar bij de overdekte hoofdentree. “Deze scheurt aan de bovenzijde helemaal uit elkaar,” vertelt Anne Pauptit van RAB (Restauratie-, advies- en begeleidingsbureau strategisch monumentenbeheer). “We houden er rekening mee dat de pilaar volledig moet worden gedemonteerd, om hem vervolgens weer opnieuw op te bouwen met hergebruik van het oorspronkelijke materiaal. Maar misschien valt het mee en blijkt tijdens de werkzaamheden dat een minder rigoureuze aanpak ook voldoende is.” In elk geval zal er tijdelijk een noodondersteuning komen voor de zogenoemde Librije, de voormalige bibliotheekruimte die boven de entree is gevestigd. Alleen op die manier kan ook de oorzaak van de scheuren in de pilaar verholpen worden.

■ AANBOUW

Ook de gevels van de aanbouw aan de zuidwestzijde van de kerk (de kant van de Heul) krijgen een opknappbeurt. Vooral de pannendaken moeten hier grondig worden aangepakt. Dit gedeelte, waar de toiletten en het beheerderskantoor gevestigd zijn, is pas in 1947 gebouwd. Dat was aan het eind van een grote restauratie onder architect H. van der Kloot Meijburg. Pauptit: “De daken van deze aanbouw zijn al jaren met moeite waterdicht gehouden. Veel nokvorsten zijn gescheurd of zelfs weg, en ook de lodaansluitingen vertonen talloze gebreken. Om de waterlast op het uit 1995 daterende glasdak boven de binnenplaats te minimaliseren zullen ook de goten worden aangepast. Overigens biedt deze noodzakelijke reparatie een mooie gelegenheid om meteen ook isolatie aan te brengen onder de dakpannen.”

Behalve de al genoemde werkzaamheden, zijn ook kleine gebreken in de glas-in-loodvensters

De restauratietimmerman vervangt in de werkplaats de rotte onderkanten van de torendeurtjes door nieuwe stukken eikenhout

in de gevel aan de zijde van het Canadaplein hersteld. En verder zullen verspreid over het gebouw nog verschillende andere onderhoudswerkzaamheden worden uitgevoerd. Zo worden de gewelven in de noorderkapellen (aan de kant van het Canadaplein) en de zuiderkapellen (aan de kant van de Heul) opnieuw gewit. Ook zullen er verschillende torendeurtjes worden gerepareerd of vervangen en zullen herstelwerkzaamheden plaatsvinden aan de loopbruggen die de technische mensen toegang geven tot bepaalde hoge plekken in het gebouw.

Judith Flapper en Anne Pauptit

De Grote Sint Laurenskerk: Wie heeft welke rol?

De Grote Sint Laurenskerk in Alkmaar is eigendom van de Stichting Behoud Monumentale Kerken Alkmaar die ook verantwoordelijk is voor het onderhoud. Dit geldt dan weer niet voor de kerktoeren, want die is sinds een wet van Napoleon uit 1798 van de gemeente. Alle kerktoeren werden via die wet gemeentelijk bezit omdat ze als uitkijkpost een militaire functie zouden kunnen vervullen. Stichting Theater de Vest/Grote Sint Laurenskerk huurt de kerk en zorgt voor de programmering. Dan hebben we ook nog de Stichting Vrienden van de Grote Kerk die zich sinds 1993 inzet om d.m.v. lidmaatschap meer draagvlak voor de kerk te creëren en de nodige gelden te vergaren voor onder meer restauraties en het bewaren van de kunstschaten die het gebouw rijk is. Dit in aanvulling op de jaarlijkse subsidie van de gemeente.

Lezersreactie Oude stenen in de Grote Kerk van Schermerhorn

In nieuwsbrief 48, in het artikel over de restauratie en ingebruikname van de Grote Kerk van Schermerhorn was te lezen dat de gemeentelijke archeologen verbaasd waren over het grote formaat baksteen. Het leek erop dat de stenen ouder waren dan de kerk, die gebouwd was in 1634. Hierop kwam een attente lezersreactie van Ruud Kampf uit Schermerhorn, die het volgende schrijft: ‘Het aardige is dat het bewijs hiervan al jaren in de kerk hangt. Boven de ingang hangt een prachtig schilderij over de bouw van de kerk in het Memoriebord. Met een detail van een groep mensen. Volgens mij zijn ze aan het stenen bikken. De andere details zijn ook geweldig: aanvoer van de heipalen, bewerken van de heipalen, twee heistellingen, aanvoer van de stenen ...’ Ruud Kampf verwijst daarnaast naar informatie op de websites van de Grote Kerk en van de oudheidkundige vereniging Schermereiland.

Reactie van stadsarcheoloog Peter Bitter:

Het schilderij van de bouw, opgehangen kort na de ingebruikname van de kerk, is een uitzonderlijk werk. Ik had het schilderij eerder al wel bekeken maar me niet gerealiseerd dat die mensen stenen aan het bikken zijn. Een heel bijzonder onderwerp, want ik denk dat het afbeelden van het bikken van stenen voor hergebruik een unicum is. Dat verklaart inderdaad het gebruik van een afwijkende, oudere steensoort!

Er is nog wel een merkwaardig aspect aan de zaak. Voor de herkomst van die oude stenen zou je in eerste instantie denken aan de afgebroken oudere kapel ter plekke, die was gebouwd in 1520 en na een stormramp opgeknapt in 1612-1614. Daarbij zijn wellicht ook nog stenen gebruikt van de oudste kerk op het Schermereiland, namelijk bij het oude ‘Skirmere’ waarvan de kerkruïne begin zeventiende eeuw nog bij de tegenwoordige molen De Havik stond. In 1604 is er zelfs een rechtszaak geweest tussen Groot-

Funderingen komen in het zicht bij het grondwerk na het verwijderen van de grafzerkenvloer (september 2016)

Verder in dit nummer

Resten van scheepswerf gevonden bij opgraving in De Rijp	pag	4-6
Kleuronderzoek Moriaanshoofd	pag	6-7
Open Monumentendag	pag	8
Timewarp Raadhuis Grootchermer	pag	9
Stolpen in de Schermer	pag	10
Rama 23 en 24 verschenen	pag	10
Dichter bij Maria Tesselschade in Stedelijk Museum Alkmaar	pag	11-12

Het Memoriebord van de kerkbouw in 1635. (Foto: R.Kampf).

schermer en Schermerhorn over de bezittingen én het sloopmateriaal van de ruïne, waarbij Schermerhorn onder meer één derde deel van het sloopmateriaal toegewezen kreeg.

Je zou verwachten dat er als gevolg hiervan een lappendeken aan hergebruikte oude steensoorten zichtbaar zou zijn in de Grote Kerk die gebouwd is in 1634/1635. Maar als je het tegenwoordige kerkgebouw goed bekijkt, is dat niet het geval. Alle kerkmuren, inclusief de funderingen en de kolomvoeten, lijken van dezelfde rode baksteen gemaakt. Een steen van 24-25 bij 12 bij 5-5,5 cm. Stenen van dit formaat komen we in de Alkmaarse binnenstad tegen in gebouwen die één of twee eeuwen ouder zijn. Dan moeten we ook nog beseffen dat de nieuwe kerk vast veel groter geweest zal zijn dan de afgebroken kapel uit 1520/1614, waardoor er meer stenen nodig zouden zijn. Het lijkt er dus op dat alle stenen die voor de Grote Kerk gebruikt zijn uit een geheel ander afgebroken groot gebouw afkomstig zijn. Nog steeds een historisch mysterie dus!

Bronnen: grotekerkschermerhorn.nl/historie en hetschermereiland.nl

Resten van scheepswerf gevonden bij opgraving in De Rijp

Voordat de eigenaar van het pand aan de Tuingericht 30 in De Rijp aan nieuwbouw begon, konden de archeologen hier terecht voor hun onderzoek. Vanwege de ligging in de historische dorpskern is deze plek archeologisch gezien van grote waarde. Vandaar dat archeologisch onderzoek belangrijk is zodra de mogelijkheid zich voordoet.

Al in 2010 werd een archeologisch bureauonderzoek gedaan voor dit adres door Hollandia archeologen uit Zaandijk. Dit vanwege eerdere nieuwbouwplannen van de toenmalige eigenaar bouwbedrijf G. Slot. Er is toen een samenvatting gemaakt van de gegevens die al bekend waren uit archeologische waarnemingen in de omgeving en op basis van archief- en kaartonderzoek. Aan de hand hiervan is destijds ook een verwachtingsmodel opgesteld van wat je hier in de bodem zou kunnen aantreffen. Omdat de uiteindelijke bouwplannen veel minder omvangrijk zijn geworden, is in een kleiner stuk grond gegraven dan aanvankelijk werd gedacht. Toch is een klein deel van de verwachtingen uit het rapport inderdaad uitgekomen.

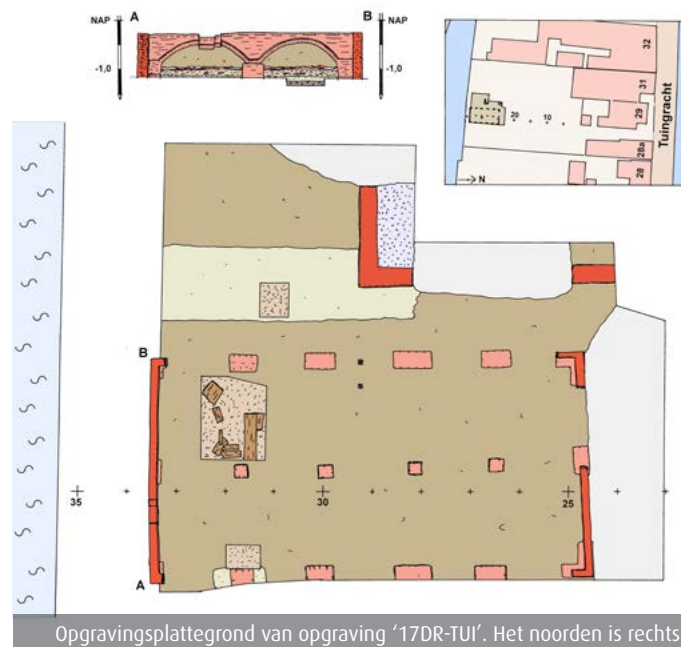
■ SCHEEPSWERVEN

Vanwege de geschiedenis (zie kaders) richtte het onderzoek bij Tuingericht 30 zich vooral op de mogelijke resten van scheepswerven en op eventuele (bij)gebouwen vanaf het begin van de zeventiende eeuw. Maar de beschreven reconstructie van de middeleeuwse ontwikkelingen is grotendeels nog hypothetisch. Daarom zouden op onvermoede locaties ook nog oudere resten te voorschijn kunnen komen.

Het onderzoek vond plaats op het achterterrein, aan een uitloper van de Zuiderhaven waar een twintigste-eeuws huis was afgebroken en waar een ondiepe bouwput voor nieuwbouw moest komen. Het onderzoek vond plaats in samenspraak met bouwbuur Roodhart, aannemer Duinmaijer en de opdrachtgevers, die de graafmachine en een extra ingehuurd archeoloog (Hollandia archeologen, Zaandijk) leverden.

De vindplaats rood omlijnd op de kaart van Pieter Cornelisz Cort en Willem Jansz Blaeu uit 1607 (Uit: Hollandia reeks 290).

Opgravingsplattegrond van opgraving '17DR-TUI'. Het noorden is rechts.

■ ZOMPIGE BODEM

De geringe diepte van de werkzaamheden had alles te maken met de slappe veenbodem die onder onze opgravingslocatie werd aangesneden. Binnen een halve meter werd de bodem al zompig. Het viel niet mee om de grondsporen vrij te leggen en te documenteren, want direct na het graven zakte je al tot aan je enkels weg in de slappe grond.

In de bovenste laag grond kwamen de funderingen tevoorschijn van een vierkant huis van 4,5 bij 9 meter, haaks op het water. Het waren bakstenen funderingen die met ondergrondse bogen steunden op rechthoekige blokken metselwerk, de zogeheten poeren. De bovenzijde van de bakstenen funderingen waren uitgevlakt door er een laag stenen op hun kant op te plaatsen, een zogenoemde rollaag. Dit ten behoeve van een houten bovenbouw. Het aardewerk dat we hier vonden komt ongeveer uit het midden van de negentiende eeuw.

De vindplaats rood omlijnd op de kaart van Balthasar Florisz van Berckenrode en Daniel van Breen uit circa 1646 (het noorden is rechts). De vindplaats ligt tussen de Tuingericht en de dan pas aangelegde Zuiderhaven (Uit: Hollandia reeks 290).

■ HOUTSNIPPERS

Hiernaast, aan de westkant, vonden we de hoek van een tweede gebouw met een onduidelijke datering. Beide panden stonden op een laag opgebrachte puinrijke grond, waarin we scherven vonden uit de achttiende eeuw. Hieronder werd, direct op de veengrond en ter hoogte van het grondwaterpeil, een laag houtsnippers gevonden. In dit maar liefst 25 cm dikke pakket, bevond zich ook wat los sloop-hout van planken en balkjes. Dit is typerend voor de plek van een oude scheepswerf waar de houtbewerking met dissels, bijlen en zagen de bodem in de loop der jaren bedekte met massa's spaanders en zaagsel.

Bakstenen-fundering van het negentiende-eeuwse huis op poeren en grondbogen (bij het opschonen van de fundering is het terrein al behoorlijk vertrapt...).

De ontginning van het Schermereiland

De kern van het Schermereiland behoort tot een groot veengebied dat in de tiende eeuw is ontgonnen. Net als de kerken van Alkmaar en Mijsen wordt ook de kerk van 'Skirmere' (Schermer) begin elfde eeuw al genoemd als één van de kapellen van de moederkerk Heiloo. De ontginning zal vanaf het westen zijn begonnen met het graven van kilometerslange sloten. Dit om het moerassige veen te ontwateren en begaanbaar te maken in de vorm van smalle lange percelen. Door de ontwatering klinkt het veen in waardoor de bodem gaat dalen. Dit maakt dat de boeren steeds nieuwe veengronden gaan ontginnen door het verlengen van de sloten. Op het moment dat het aanvankelijk ontgonnen land te drassig wordt, verplaatsen ze ook hun boerderijen. Zo ontstaat in de elfde en twaalfde eeuw een lint van boerderijen langs de oevers van de waterloop de Gouw, met een kerkje vlakbij de plek waar nu molen de Havik staat.

■ OVERSTROMINGEN

De dramatische bodemdaling leidt vanaf de twaalfde eeuw tot grote overstromingen waardoor de meren van de Schermer en de Beemster ontstaan. Als bescherming tegen deze grote waterplassen, werpen de inwoners in verschillende fasen dijken op langs de randen van het Schermereiland. Om het water beter af te voeren, wordt de Delft gegraven. En op een gegeven moment verhuizen de nederzettingen naar opgehoogde terreinen tegen deze dijken.

Door de drassige situatie hebben we maar een paar kijkgaatjes in deze houtsnipperlaag kunnen maken.

Direct op de laag houtsnippers lag een pakket baksteenpuin van een afgebroken bedrijfspand. Hier werden geen funderingen van gevonden, maar wellicht stond het pand buiten het opgravingsterrein. De puinrijke bovengrond is kennelijk kort na de sloop van de scheepswerf opgebracht om de puinrommel af te dekken. Omdat in de houtsnipperlaag geen vondstmateriaal werd gevonden, zoals bijvoorbeeld scherven van serviesgoed, is de datering niet precies aan te geven. We houden het dus maar op vóór of in de achttiende eeuw.

Peter Bitter, stadsarcheoloog

Op 0,6 kilometer ten westen van de Gouw wordt op een recht stuk dijk het dorp Grootchermer gesticht. Meer naar het zuiden wordt op 1,2 kilometer ten westen van de Gouw de Globdijk opgeworpen en hier ontstaan de kernen van Graft en Noordeinde. Potscherven bij vindplaatsen aan de Gouw tonen aan dat hier nog tot in de dertiende eeuw is gewoond. De oudste vondsten in Grootchermer dateren uit de veertiende eeuw (dit zijn keramiekvondsten van het erf van museum Nick Jonk – zie Nieuwsbrief 43).

■ BRAKKE KLEI

Het gebied ten westen hiervan blijft lange tijd onbeschermd en wordt dan ook zwaar getroffen bij overstromingen. De Schermer wordt steeds groter en er komen allerlei meertjes bij. Tegelijkertijd wordt het buitendijkse land overdekt met een dikke laag brakke klei. Deze gebieden worden aangeduid met de naam Burenmaden, wat een verwijzing kan zijn naar 'maaien'. Het gebied is dan namelijk alleen nog geschikt voor graslanden. De landerijen hebben een slotenstelsel met onregelmatige blokken die het resultaat is van de latere herontginning van de kleigronden. De Globdijk maakt bij Graft een haakse bocht naar het oosten. Vermoedelijk gaat een lage dijk (tegenwoordig een bestrate weg) vanaf deze hoek verder langs de zuidkant van het veengebied richting de Rechtestraat. Hier maakt de dijk een knik naar het noorden om als de Oostdijk verder te lopen langs de Beemster. De huidige Tuingericht kan van origine een afwateringssloot zijn geweest langs de zuidkant van dit dijkje.

Studenten UVA vinden uitdaging in kleuronderzoek Moriaanshoofd

Vijf studenten van de master Conservering en Restauratie aan de Universiteit van Amsterdam hebben zich de afgelopen maanden gebogen over de blinden ofwel binnenluiken van de stijlkamers van het Moriaanshoofd. Om het plaatje compleet te krijgen onderzochten ze ook de rest van het interieur van dit beroemde onderdeel van het Alkmaarse Stadhuis.

De witgeschilderde binnenluiken van het Moriaanshoofd liggen al enkele jaren in de ateliers van de Universiteit van Amsterdam. Dat onder de dikke lagen witte verf een prachtige historische sierschildering schuilging, is ooit bij toeval ontdekt door een schilder die bezig was met restauratiewerk. "Destijds is wel getracht om de schildering bloot te leggen, maar dat lukte niet zonder de originele schildering te beschadigen," vertelt Merel Lantman, vakdocente aan de UVA en zelf ervaren restaurator, gespecialiseerd in historische binnenruimten.

■ MASTERSTUDENTEN

Een mooi project dus voor de studenten van de UVA. Nadat de luiken veertig jaar op de

kleurentrapje op de schouwboezem in de rechter voorkamer.

zolder hadden gestaan van het stadhuis, verhuisden ze twee jaar geleden naar Amsterdam, waar de voorgangers van de huidige masterstudenten voor het eerst met de blinden aan de slag gingen. De studenten onderzochten de opbouw van de lagen verf en zochten naar een geschikte methode om de overschildering eraf te halen. Merel: "Dat is slechts ten dele gelukt en het ging ook heel langzaam."

Op deze foto uit 1917 is te zien dat de blinden die betrokken zijn bij het onderzoek verdeeld waren over beide kamers aan de voorzijde van het Moriaanshoofd. De blinden zijn te herkennen aan de verschillende vormen van de uitsnedes.

Ook de nieuwe lichting studenten kreeg het vraagstuk van de blinden van het Moriaanshoofd voorgeschied. Merel: "Zij zijn met de opdracht verder gegaan, maar dan in combinatie met een kleuronderzoek en een onderzoek naar de historie van de ruimtes zelf. Hoe zag het er vroeger uit als geheel?"

■ SCALPELMESJE

Tijdens het onderzoek, dat begeleid werd door gastdocent en kleuronderzoekster Josefien Tegelaar, hebben de studenten delen van de witte overschildering zeer voorzichtig met een scalpelmesje verwijderd. Hierdoor werd de

Voorzichtig, met een scalpelmesje, zijn de witte verflagen verwijderd. (Foto: Britt Helderma).

onderliggende Louis

XIV decoratie weer blootgelegd. Tegelijkertijd onderzochten de studenten de historische verflagen in het interieur. Op sommige platen werden wel vijftien verflagen over elkaar gevonden.

Tijdens het onderzoek werd onder meer duidelijk dat de blinden niet allemaal uit dezelfde kamer kwamen, maar verdeeld zijn geweest over de twee voorste kamers van het huis. Volgens de docente was het een bijzonder interessant project voor de studenten: "Ze hebben dus ontdekt dat de luiken niet uit één ruimte kwamen, zoals altijd werd aangenomen. Er zijn dus meer luiken geweest en misschien zijn de overige luiken nog ergens te vinden. Ook hebben ze ontdekt uit welk jaar de betimmering afkomstig is (1718-1720) en welke kleuren de houten afwerkingen hebben gehad in combinatie met de luiken. Het is bijzonder uitdagend om verschillende onderdelen uit een interieur bij elkaar te puzzelen en het is natuurlijk geweldig als dat dan ook nog lukt!"

■ TERUG NAAR ALKMAAR

Het restauratiewerk aan de blinden zelf is dus niet af. En ondanks de hoopvolle berichten van de studenten in hun rapporten dat hun opvolgers de klus zullen klaren, is inmiddels anders besloten. De blinden komen binnenkort terug naar Alkmaar. Merel: "Het volledig restaureren van de blinden is voor de studenten teveel werk. Daar hebben ze ook nog te weinig ervaring voor. En daarmee heeft het als leerproject te weinig uitdaging om er nog verder mee door te gaan."

Het is dus nu aan de gemeente om te besluiten of de blinden alsnog gerestaureerd zullen worden, al is dat wel een enorme klus. Merel

De decoratieve schildering op de blinden.

Lantman: "Je zou er als alternatief ook voor kunnen kiezen om alleen bepaalde delen vrij te leggen en de rest te reconstrueren. De blinden terugplaatsen op de oorspronkelijke plek zal echter niet gaan omdat de kasten waar ze in geschoven worden als ze geopend zijn er niet meer zijn. Maar je kunt bijvoorbeeld ook een

Het interieur van de rechter voorkamer in vroeger tijden.

print van de oorspronkelijke beschildering laten maken op doek. Dat kun je dan gebruiken als gordijn, zodat je het oorspronkelijke beeld toch nog op die plek kunt laten zien.

Judith Flapper i.s.m. Santje Pander, Julia van Velzen en Merel Lantman

Het ontstaan van De Rijk

Waarschijnlijk aan het einde van de veertiende eeuw wordt het klei/veengebied ten zuiden van Graft beschermd met een omdijking. Deze dijk komt via de Zuiddijk uit bij de Tuingracht. Die laatste wordt afgesloten met de Dam. Hier zal waarschijnlijk meteen een overtoom gemaakt zijn voor de scheepvaart van Graft. Later wordt deze vervangen door de schutsluis. Scheepvaart en visserij zijn inmiddels voor de inwoners allang van groter belang dan de landbouw. Het land wordt immers te drassig voor akkerbouw en deels zelfs voor weidegrond. Een groot deel van de grond dient nog slechts als hooiland. Vanaf de vijftiende eeuw is er niet alleen een omvangrijke binnenvisserij maar ook de Noordzeevisserij speelt een rol. Eind zestiende eeuw komt daarnaast de walvisvaart op.

De Zuiderhaven op een ingekleurde ansichtkaart van J.Bout uit 1915, met rechts het negentiende-eeuwse huis uit de opgraving. (Foto: Oudheidkundige Vereniging Schermereiland).

■ HAVEN

De Tuingracht vormt een geschikte haven voor de Grafter scheepvaart en op deze locatie ontstaat nog voor het jaar 1400 een nieuwe nederzetting. We spreken hier over de oudste kern van De Rijk, deels op de Dam en het

eerste stuk van de Zuiddijk (het Zuideinde) en deels langs de Tuingracht aan de noordkant van de Rechtstraat. In de hoek van de Tuingracht en het Zuideinde wordt een kapel gesticht, die in 1467 voor het eerst wordt vermeld.

In 1529 wordt begonnen met de bouw van een bakstenen kerk. Aan het begin van de zeventiende eeuw worden ook de eerste huizen langs de zuidkant van de Tuingracht gebouwd.

Rond 1625, als de Beemster inmiddels is droog gemaakt en de scheepvaart een waterweg via de ringvaart moet gebruiken om bij De Rijk te komen, wordt de Zuiderhaven aangelegd. Dit lijkt speciaal gedaan te zijn voor de bouw en het onderhoud van de haringbuizen, de grote vissersschepen van de haringvloot. Deze schepen blijven een groot deel van het jaar op zee en komen alleen in de zeehavens in het vangstseizoen. In de wintermaanden worden ze via de sluizen van Edam binnengaats gebracht voor groot onderhoud.

■ BRANDEN

In de jaren 1654, 1657 en 1674 wordt De Rijk zwaar getroffen door grote branden. Toch speelt de plaats nog tot eind achttiende eeuw een belangrijke rol in de walvisvaart. Er staan drie traankokerijen en er zijn verschillende bedrijfstakken verbonden aan de bouw, het onderhoud en de bevoorrading van schepen. Ook is er een verscheidenheid aan industriemolens en een omvangrijke hennep-nijverheid in het dorp.

Peter Bitter, Stadsarcheoloog

Bronnen:

- H. Kaptein, De landschappelijke ontwikkeling van het Schermereiland tot 1500, Tijdschrift voor de Waterstaatsgeschiedenis 2 (1993), p. 47-57.
- J.M.C. Pragt, De Eilandspolder. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering, RAAP rapport 12, Amsterdam 1987.
- J.T. Verduin en T. Hoogendijk, Archeologisch bureauonderzoek De Rijk - Tuingracht 29-31, Hollandia reeks 290, Zandijk 2010.
- Website www.hetschermereiland.nl van de Oudheidkundige Vereniging Schermereiland.

**ZIEN,
DOEN &
BELEVEN**

Open Monumentendag zaterdag 9 september Stap eens binnen bij 'Boeren, burgers & buitenlui'

Stap eens binnen bij een open monument. Op zaterdag 9 september staan 87 monumentale deuren open in de gemeente Alkmaar en ook dit jaar is er weer veel extra's te beleven met leuke activiteiten voor de jeugd. Het informatiepunt wordt ingericht in de Ringersfabriek, compleet met historische markt. En... jong en oud kan hier met alle zintuigen chocolade 'ervaren'.

Aan de hand van de gratis routegids, stelt u uw eigen route samen. Een dorpenroute bijvoorbeeld, voor een dag vol variatie. Ervaar in de oude kernen van Schermer de unieke historie van de droogmakerij, vaar gratis mee langs monumenten in Graft en De Rijk, en bezoek de poldermolens langs de vaarten in Schermerhorn en Ursem. Vergeet ook de binnenstad van Alkmaar niet en de voormalige Ringersfabriek in Overstad. En houdt u van kerken? Dan zijn de pas gerestaureerde kerken De Terp in Oudorp en de Grote Kerk in Schermerhorn meer dan de moeite waard.

Synagoge open op zondag

- De Synagoge, Hofstraat 13 Alkmaar, is open op zondag 10 september (i.v.m. shabbat).

Wandel met de stadsgids door het centrum

- Monumentenwandeling zaterdag 9 september
- Themawandeling zondag 10 september

Varen in Graft-De Rijk & Schermerhorn

Spring op de boot tussen Graft en De Rijk. Je vaart door de oude sluis en onderweg vertelt de schipper over de historie van dit waterrijke gebied.

Nieuw geopende monumenten

Dit jaar zijn er negen nieuwe monumenten te bezoeken. Sommige zijn 'oude bekenden' die een paar jaar gesloten zijn geweest.

Op Afspraak

- Zolders Ringersfabriek Alkmaar centrum.
- Stolpboerderij Eendracht maakt Macht in Oudorp.
- Noorderpolderhuis in Schermerhorn.

Woonhuizen

- Woonhuis Koningsweg in Alkmaar centrum.
- Woonhuis en pakhuizen Achterdam in Alkmaar centrum.
- Het Huis met de Arend in De Rijk.

Kerken

- Dorpskerk in Grootchermer.
- Nederlandse hervormde kerk in West-Graftdijk.
- R.K. St. Michaëlkerk in Zuidchermer.

Entree en activiteiten overal gratis

De monumenten zijn geopend van 10.00 tot 17.00 uur. De route is te volgen met een routegids met beschrijvingen van de monumenten of met een losse plattegrond. Deze liggen op diverse verspreidpunten. Zie ook alkmaar.nl/openmonumentendag en vind de digitale route op alkmaaropdekaart.nl

Gratis tickets bestellen voor 9 monumenten op afspraak

Voor negen monumenten is een ticket nodig. De tickets zijn gratis maar moeten wel vooraf worden besteld. U kiest een ticket waarmee u aansluit bij een groep op een vaste bezoektijd. Bestellen via alkmaar.nl/openmonumentendag of telefonisch ma - za 10.00 en 16.00 uur 072 548 99 99. Vol is vol, dus wees er snel bij.

De aanmelding sluit op 7 september 12:00 uur.

- Huize De Dieu, Alkmaar centrum.
- Waagtoren, uurwerk en beiaard, Alkmaar centrum.
- Huis met de Kogel, Alkmaar centrum.
- Huys Auerhaen, Alkmaar centrum.
- Ringers, Alkmaar centrum.
- Lukaskerk, Koedijk
- Stolpboerderij, Eendracht maakt Macht, Oudorp
- Wilhelminagemaal & Noorderpolderhuis, Schermerhorn.
- Het Kleinste Huisje + rondvaart, Schermerhorn.

Speelgoed, aardewerk én jeugdactiviteiten In 't Houten Huis

Ook museum In 't Houten Huis aan de Tuingracht in de Rijk is geopend op Open Monumentendag. Net als de dependance, het raadhuis van Graft. Met op beide plekken leuke activiteiten voor kinderen. Zo staan in de hoofdvestiging aan de Tuingracht speeltafels klaar met Playmobil en kun je je eigen monument bouwen met Kapla. In het raadhuis van Graft kun je schrijven met een ganzenveer en echte lakzegels maken om brieven te verzegelen.

In museum In 't Houten Huis zijn, behalve de vaste collectie, ook altijd bijzondere thematentoonstellingen te zien. Aan de Tuingracht in De Rijk is dat op dit moment de tentoonstelling Speelgoed: van bikkels tot playmobil, die verlengd is tot eind september. In het raadhuis van Graft is de tentoonstelling Soete Lief, met zeventiende eeuwse slib- en gebruiks-aardewerk uit de bodem van Graft en Noordeinde nog te zien tot half oktober.

Zie ook: www.houtenhuis.nl

TIMEWARP: Raadhuis Grootchermer, Scheepjeserf 1

Visuele tijdreis

Dankzij de inspanningen van de Stichting Raadhuis Grootchermer en de dorpsbewoners is onlangs het raadhuis in Grootchermer gerestaureerd. Sinds begin dit jaar is het toegankelijk voor publiek. Het pand is nog altijd ingericht als raadhuis met originele interieurstukken en voorwerpen. Het raadhuis van Grootchermer is in 1636 - het jaar van de droogmakerij - gebouwd in de karakteristieke renaissancestijl. In 1938 werd het rechthuis in Noordschermer (uit 1662) afgebroken en opnieuw gebouwd als uitbreiding van het raadhuis. Het raadhuis wordt op dit moment gebruikt als vergader- en trouwlocatie.

De timewarp is gemaakt met een foto uit 1910. Een groep kinderen poseert. Ze lijken door de fotograaf met de rug tegen het gebouw gezet, zodat ze zo stil mogelijk zouden staan.

Het raadhuis is gratis te bezoeken van mei t/m september op zaterdag en zondag van 12.00 tot 17.00 uur. Zie voor meer informatie: raadhuisgrootchermer.nl

Meer timewarps zijn te zien op:
<http://bit.ly/timewarps>

Mark Alphenaar, Regionaal Archief Alkmaar

**Geopend
tijdens Open
Monumentendag
9 september**

**Geopend
tijdens Open
Monumentendag
9 september**

Extra geld voor onderhoud Samen zorgen voor behoud van stolpen in de Schermer

Rond de honderd stolpen in de Schermer komen mogelijk in aanmerking voor de status van gemeentelijk monument. Samen met de eigenaren gaat de gemeente Alkmaar onderzoeken of hun stomp inderdaad een monument kan worden met als doel dit bijzondere erfgoed ook voor de toekomst te bewaren.

Het agrarisch erfgoed in de Schermer is bijzonder. Het gaat vaak om eeuwenoude stolpen die al generaties in bezit zijn van dezelfde familie. Tijdens gesprekken met eigenaren, onder meer op een informatieavond in juni, bleek dat de eigenaren van de karakteristieke stolpen trots zijn op hun bezit. Ze gaan er zuinig en zorgzaam mee om, om ze te kunnen doorgeven aan hun kinderen en kindskinderen. Die zekerheid is er echter alleen zolang een stomp inderdaad in de familie blijft. Zodra een stolpboerderij (zonder monumentenstatus) verkocht wordt, is de stomp als het ware vogelvrij. De volgende eigenaar kan er dan mee doen wat hij wil.

■ NADER ONDERZOEK

Door een stomp de monumentenstatus te verlenen, is de boerderij beschermd en blijft hij bewaard voor toekomstige generaties. De hele opstal heeft dan een beschermde status en de eigenaar kan jaarlijks subsidie aanvragen voor onder meer het onderhoud. Hiervoor stelt de gemeente Alkmaar vanaf volgend jaar extra geld beschikbaar. Om een boerderij deze bescherming te bieden, moet aan een aantal criteria worden voldaan. Bij een eerste inventarisatie zijn ongeveer honderd boerderijen geselecteerd om nader te worden beoordeeld. Om te bepalen of ze daadwerkelijk voor de monumentenstatus in aanmerking komen, is nader onderzoek nodig. Dit gebeurt in samenspraak met de eigenaren die zich hier vrijwillig voor kunnen aanmelden. De gemeente wil namelijk niet zonder toestemming van de eigenaar een pand tot monument bestempelen.

■ EXTRA GELD IN DE SUBSIDIEPOT

Voor stolpen in de Schermer bestond al een

subsidie die jaarlijks kan worden aangevraagd. Dit gaat om een bescheiden bedrag van maximaal € 690,- dat is bedoeld voor klein onderhoud aan de zichtgevels en de kap. Voor een gemeentelijk monument is de jaarlijkse bijdrage een stuk hoger, namelijk maximaal € 6.000,-. Dit bedrag kan ook worden besteed aan buitenschilderwerk en aan herstel van monumentale onderdelen aan de binnenkant. Voor cascoherstel is het maximale subsidiebedrag extra hoog, namelijk € 12.000,-.

Om ervoor te zorgen dat er voldoende subsidiegeld is de komende jaren, ook voor de nieuwe monumenten, vult de gemeente met ingang van 2018 de subsidiepot aan met extra geld. Wethouder Anjo van de Ven (OPA): "De gemeente deelt graag mee in de kosten voor onderhoud want de Schermer stolpen zijn het meer dan waard om te behouden voor toekomstige generaties. Daarom hoop ik dat veel eigenaren besluiten om hun pand aan te laten merken als gemeentelijk monument."

Gonna de Reus

2 Nieuwe archeologische rapporten

Er zijn weer twee nieuwe archeologische rapporten verschenen in de RAMA-reeks. Rapport 23 is getiteld 'Stukjes van het centrum' en beschrijft de opgravingen bij Payglop 25, Langestraat 113 en onder de Gedempte Nieuwesloot in 2012. Rapport 24 is getiteld 'Onder woonhuizen en schoenwinkels' en gaat over de onderzoeken bij Baanstraat 32, Langestraat 49 en Schoutenstraat 36-38. In de opgravingen zijn talrijke resten van huizen en huisraad gevonden van 900 tot 1900, die uitvoerig worden beschreven. RAMA 23 en 24 tellen 244 en 266 pagina's met talrijke afbeeldingen van de gedane vondsten. Ze zijn per deel voor € 32,50 verkrijgbaar bij het Archeologisch Centrum en het Regionaal Archief op de Bergerweg 1, of via internet bij info@spa-uitgevers.nl.

Nieuwe vondsten van een bewogen leven Dichter bij Maria Tesselschade in Stedelijk Museum Alkmaar

Voor het eerst, na meer dan 350 jaar, krijgt de zeventiende-eeuwse Nederlandse dichteres en graveerster Maria Tesselschade Roemers Visscher een gezicht. Figuurlijk dan, want hoe ze eruit zag is nog altijd niet bekend. Maar dankzij de archeologische vondsten in de belangrijkste winkelstraat van Alkmaar, waar haar voormalige woonhuis stond, weten we nu wél hoe een aantal van haar persoonlijke eigendommen eruit zagen. In samenwerking met de vakgroep Erfgoed Alkmaar organiseerde Stedelijk Museum Alkmaar een intieme tentoonstelling over Maria Tesselschade én de vondsten, die tot en met 29 oktober te bezoeken is.

Tijdens archeologisch onderzoek aan de Langestraat, na de nieuwjaarsbrand in 2015, kwamen vondsten naar boven die ooit toebehoorden aan Maria Tesselschade Roemers Visscher. De bekende schrijfster en duizendpoot woonde vanaf 1629 in het pand dat later Langestraat 60 werd. In een beerput werden behalve fragmenten gegraveerd glas, onder meer een diamanten ring en een rijk bewerkt schoentje aangetroffen.

■ MUZE EN ROLMODEL

Maria Tesselschade (1594-1649) werd geboren in een welgesteld Amsterdams gezin. Haar vader, handelaar en scheepsassurateur, voedde zijn kinderen op in een artistiek en intellectueel milieu. Al in hun jonge jaren maakten Maria en haar zus Anna kennis met de culturele elite. In hun ouderlijk huis kwamen schrijvers en dichters als Hooft, Vondel, Bredero, Huygens en Barlaeus samen om ideeën uit te wisselen over taal en literatuur.

Maria trouwt uiteindelijk met zeeofficier Allard Crombalch, waarna het stel naar Alkmaar verhuist. De contacten met haar Amsterdamse schrijversvrienden worden daar niet minder om. Over en weer wordt gelogeed en Tessel (zoals Maria ook genoemd werd) bezoekt regelmatig bijeenkomsten op het Muiderslot om met kunstzinnige vrienden te discussiëren, te musiceren en voor te dragen uit eigen werk.

Maria Tesselschade wordt jong weduwe. Maar ondanks haar vele aanbidders en aanvragen hertrouwt zij niet. Ze blijft haar eigen keuzes maken, ook in het geloof. Zo bekeert ze zich op latere leeftijd tot het katholicisme, tot ontsteltenis van Constantijn Huygens.

In de negentiende eeuw gebruikte de eerste vrouwenbeweging van Nederland, genaamd 'Tesselschade Arbeid Adelt', de zelfstandige en deugdzaam eigenschappen van Maria Tesselschade als voorbeeld voor de vrouwen van die tijd. De beweging richtte zich op het economisch onafhankelijk maken van vrouwen, met onder meer een opleidingsfonds en door het verkopen van handwerkjes.

■ GROOT HISTORISCH BELANG

De vondsten aan de Langestraat zijn van groot historisch belang, ook vanuit landelijk perspectief. Behalve wat correspondentie en twee aan haar hand toegeschreven roemers in de collectie van het Rijksmuseum, waren er tot nu toe geen persoonlijke eigendommen van Maria Tesselschade. De in Alkmaar gevonden eigendommen leveren een tastbaar beeld op van een bijzondere vrouw die drieënhalve eeuw geleden van grote betekenis was.

Nancy de Jong-Lambregts, stadsarcheoloog

(Fotografie: Kenneth Stamp).

Stadsarcheologe Nancy de Jong bij de opening van de expositie.

Dichter bij Maria Tesselschade tot en met 29 oktober

in Stedelijk Museum Alkmaar

(Fotografie: Kenneth Stamp).

Tot eind oktober is in het Stedelijk Museum Alkmaar de tentoonstelling 'Dichter bij Maria Tesselschade' te zien. Het museum toont onder meer originele brieven van Maria Tesselschade en P.C. Hooft. Ook de roemer van haar hand, uit de collectie van het Rijksmuseum, is tijdelijk hier te bewonderen. Verder worden gebruiksvoorwerpen en scherven getoond die op de vindplaats zijn opgegraven. Hieronder uiteraard de diamanten ring en het exclusieve schoentje die al veel in het nieuws zijn geweest.

**Stedelijk
Museum
Alkmaar.**

Colofon

Deze nieuwsbrief is een gratis uitgave van de gemeentelijke vakgroep Erfgoed Alkmaar. **Afbeeldingen:** uit eigen collectie i.s.m. Regionaal Archief Alkmaar, Joop Elsinga en Ritske Velstra. **Opmaak & vormgeving:** stip180.nl **Druk:** MarcelisDékavé, Alkmaar. **Eindredactie en interviews:** Judith Flapper, Allesinbalans.nu

Gratis abonnement en tips voor de redactie: erfgoed@alkmaar.nl

Informatie archeologie: Archeologisch Centrum, in Centrum voor Kunst en Erfgoed, Bergerweg 1, 1815 AC Alkmaar, archeologischcentrum@alkmaar.nl, 072 850 84 40.

Informatie monumentenzorg: Gemeente Alkmaar, Postbus 53, 1800 BC Alkmaar, monumenten@alkmaar.nl

Monumentenadviseurs: dhr. A.W. Berkenpas 072 548 88 12; dhr. H. Krabbendam 072 548 88 14.

Monumentenloods: 06 113 26 174. Bouwhistorie: Mw. C. Roozendaal 072 548 88 16. www.alkmaar.nl

gemeente ALKMAAR

  Erfgoed Alkmaar